

Har det nordiska lagstiftningssamarbetet
spelat ut sin roll?

Plenarmöte

Lördagen den 20. augusti 2005 kl. 10:00

Plenarmöte

Har det nordiska lagstiftningsarbetet spelat ut sin roll? (plenarmöte)

Debattledare: Høyesteretsdommer *Kirsti Coward* (Norge)

Referent: Højesteretsdommer *Børge Dahl* (Danmark)

Deltagare: Deputy Secretary General *Berglind Ásgeirsdóttir* (Island)

Deltagare: Regeringsråd *Annika Brickman* (Sverige)

Deltagare: Kanslichef, jur.dr. *Kirsti Rissanen* (Finland)

Debattledaren, høyesteretsdommer Kirsti Coward, Norge, hälsade alla välkomna och inledde med en kort presentation av ämnet som skulle behandlas på plenarmötet, varefter han redogjorde för mötesordningen och lämnade ordet till referenten.

Referent, højesteretsdommer *Børge Dahl*, Danmark:

Vi er til dette møde samlet tusinde nordiske jurister, fordi vi alle værdsætter det personlige møde blandt nordiske jurister og føler veneration for det nordiske retsfællesskab. Vore styrelser fortjener tak for at have sat dagens emne til debat. Hvis det trækkes hårdt op, dækker det over, om de nordiske juristmøder går en fremtid i møde, der indeholder nye udfordringer, eller må se i øjnene, at de er på vej til at blive et nostalgisk selskab til minde om fortidens bedrifter.

Guðrún Erlendsdóttir mindede os ved mødets åbning i forgårs om, at vi er deltagere i en historie, som går tilbage til det første nordiske juristmøde i 1872, og som blev indledt med det formål at fremme nordisk lovsamarbejde – nu forankret i Helsingfors-samarbejdsaftalen fra 1962, hvori der bl.a. står – i artikel 4 – at der skal tilstræbes „största möjljiga överensstemmelse på privatrettens område“. Det er helt tydeligt, at samarbejdet i de perioder, hvor det er lykkedes, har været drevet af ildsjæle, som troede på værdien af et nordisk retsfællesskab, og disse ildsjæle sætter endnu den dag i dag deres præg på vores nordiske retsunivers.

Alt har imidlertid sin tid. Det nordiske lovsamarbejde i klassisk forstand rettet mod enslydende nordiske love har haft sin, og der er ingen grund til at tro på en genopstandelse. Lovgivning er i dag noget meget mere politisk, meget

mere her og nu, end for 100 år siden, hvor et omfattende, dybtgående og tidkrævende nordisk ekspertbaseret lovforberedende arbejde førte til fællesnordisk købelov, aftalelov osv.

Efter min opfattelse er tiden imidlertid *ikke* inde til at holde begravelsestale over nordisk lovsamarbejde. Nordisk lovsamarbejde, som bedrives i overensstemmelse med tidens vilkår, vil tværtimod være til nordisk nytte. Opgaven bør derfor være at tilføre det nordiske lovsamarbejde ny energi og ledelseskraft, nye målsætninger og veldefinerede opgaver. Det er dette, som jeg i det skriftlige referat over 6 teser nærmere giver et bud på.

Et nyt nordisk lovsamarbejde inden for rammerne af det nordiske samarbejde, som på papiret stadig er en levende realitet, der ikke har udspillet sin rolle, men som løbende justerer sin rolle under hensyn bl.a. til globaliseringen, den teknologiske udvikling og udviklingen i vores omverden, ikke mindst EU, er tese 1.

Der er dog lige det med det nordiske samarbejde generelt, at man let kan få det indtryk, at det har alle politikeres tilslutning, men ingens særlige bevhægenhed – at det mere er noget at hygge sig med end arbejde for. Der er på Nordisk Råds og Nordisk Ministerråds hjemmesider mange fine målsætningspapirer, programerklæringer og planer. Som jurist er man nok tilbøjelig til at stille sig noget skeptisk til sådanne politiske tilkendegivelser, navnlig når deres årlige fornyelse snarere end realisering synes at være det almindelige.

Skal nordisk lovsamarbejde have en kobling til de politiske realiteter, må det erkendes – og det er så min tese 2 – at Nordisk lovsamarbejde ikke har nogen ideologisk rolle at spille og forudsætter, at det kan bedrives, så det gør praktisk nytte som led i det nordiske samarbejde i øvrigt.

Vi har faktisk et aktuelt program for at dyrke det nordiske lovsamarbejde – en god del af det er medtaget i det skriftlige referat – hvor der konkret er nordisk nytte at opnå derved, hvilket ikke mindst antages at være tilfældet i forarbejdet til og implementeringen af internationale regelværk, særligt EU/ESS-regelværk.

Det er så min tese 3, at så længe der er rimelighed i at karakterisere de nordiske lande som tilhørende et særligt retsfællesskab – det nordiske – er nordisk retssamarbejde, herunder nordisk lovsamarbejde, til nordisk nytte.

Vi er vokset op med at være en del af et nordisk fællesskab. Uanset forskelle på den juridiske overflade i det aktuelle lovsamarbejde har vi en fælles juridisk kultur omfattende metoder, begreber og retsgrundsætninger, som bygger på en juridisk struktur i form af fælles værdier, og hvad der er kaldt den nordiske retspragmatisme.

Vi har så meget til fælles, at vi altid har noget at lære af hinanden og ikke mindst vore forskelligheder i et samarbejde om noget nyt eller en samevaluering af noget gammelt. Det er i sidste ende politikerne, som er herre over, hvad der er størst mulig overensstemmelse på et lovområde, jf. artikel 4 i Helsingfor-

saftalen, men de er ikke herre over det underliggende kulturelle og strukturelle værdifællesskab, som i sig selv har godt af, at vi forholder os til hinanden på enhver tænkelig måde i udøvelsen af retlig virksomhed.

Den retsvidenskabelige forskning, lovarbejdet og praktisk retsarbejde i det enkelte nordiske land er overordentlig stærkt begunstiget af, at nordisk materiale uden videre kan inddrages. Og det ville være en mangel i national lovforberedelse, hvis der som det mindste ikke var en redegørelse for og sammenligning med forholdene i de andre nordiske lande.

For en praktikers problemhåndtering ved f.eks. afgørelse af internationale regelsæts krav til den nationale ret er det klart relevant, hvorledes problemet er håndteret i de andre nordiske lande. Uanset alle forskelle er fællesskabet landene imellem historisk, sprogligt, kulturelt, socialt og økonomisk samt hvad demokrati, retsstat og velfærd angår så dybtgående og omfattende, at det i sig selv kan være et argument, hvorledes grundlæggende samfundsmæssige vurderinger er udmøntet på et konkret felt i et andet nordisk land. I nationale domstoles dialog med internationale domstole kan det være af væsentlig betydning for bedømmelsen af f.eks. den rette afvejning efter menneskerettighedskonventionen og efterprøvelsen heraf, at domstolsafgørelsen i det ene nordiske land er på linje med tilsvarende afgørelser i de andre nordiske lande. Vi har fælles værdier, der er værd at stå vagt om, og vi skal ikke uden videre give efter for andres.

Det fører mig til tese 4: Selv i en globaliseret IT-verden, hvor alle kommer hinanden ved, er de nordiske lande tættere på hinanden end på andre, og der er stadig mange måder, hvorpå rets- og lovsamarbejdet kan udbygges – til nordisk nytte. Det er glimrende at forholde sig til hele verden, men der er ingen grund til at gøre det på bekostning af godt nabofællesskab.

I det skriftlige referat har jeg peget på betydningen af nordiske samarbejdsformer som seminarer med efterfølgende publikationer, som kan være vigtige igangsættende tankestillere også i lovarbejdet.

Som en anden værdifuld samarbejdsform omtales ministerrådskomiteers initiativ til og finansiering af nordiske projekter i form af en komparativ undersøgelse på et givet område – som grundlag for overvejelser om nationale og nordiske tiltag – en samarbejdsform som på det seneste er taget op af Embedsmandskomiteén for Lovgivningsspørgsmål med et særdeles fornemt resultat i form af bøgerne om nordisk ægteskabsret, arveret og børneret. (Forfatterangivelsen til Nordisk børneret del I er desværre faldet ud i det skriftlige referat s. 168 – den kan ses på s. 12.)

Spørgsmålet om nordisk lovharmonisering på dette område drøftedes i forgårs, og jeg vil blot fremhæve, at dette arbejde er til nordisk nytte, også selv om det ikke skulle blive til så meget harmonisering, som vi har kendt til tidligere. Bøgerne er nemlig af stor betydning for fagområdernes fællesnordiske teoretiske udvikling og uomgængelig for praktikeres håndtering af problemer med tilknytning til flere af de nordiske lande. De er samtidig en overbevisende demon-

stration af, at der vil være god grund til over en bred bank at iværksætte tilsvarende projekter. Når lovgivningen mest sker til forandring og uden at afvente, om de øvrige nordiske lande ønsker det samme, kunne det måske blive en fællesnordisk opgave efterfølgende at gennemføre en efterkontrol af lovgivningen i harmoniseringsøjemed, noget Inge Lorange Backer var inde på i NJM 2002.II s. 159.

Tese 5 går ud på, at globalisering og europæisering ikke overflødiggør det nordiske rets- og lovsamarbejde, men stiller det over for nye udfordringer, som ikke bliver mindre af, at der politisk fokuseres på størrelser som globalisering og indre marked – nordisk samarbejde er ikke politisk prioriteret.

Tese 6: Nordisk lovsamarbejde i klassisk forstand rettet mod nordisk retsighed har for længst udspillet sin rolle. Hvad der er kommet i stedet, synes i for høj grad at være løfterige målsætninger og planer uden egentlig substans og opfølgning. Der er imidlertid fortsat nordisk nytte i et nordisk lovsamarbejde – indrettet i dette øjemed i overensstemmelse med tidens vilkår. Der er brug for nye målsætninger, pragmatisk fastlagte opgaver og ny energi.

En ny tilgang kunne netop være et fællesnordisk lovvedligeholdelsesprojekt, hvor område for område med passende mellemrum blev gjort til genstand for komparativ undersøgelse og en for det enkelte område bredt sammensat fællesnordisk komité's bud på harmonisering ud fra kriteriet nordisk nytte. Der kan være god grund til – med års mellemrum – at genoverveje trufne valg i et nordisk perspektiv.

At der er nordisk nytte i at finde fællesnordisk fodslag i arbejdet med nye europæiske eller andre internationale regelsæt giver sig selv. Spørgsmålet er imidlertid, om samarbejdet ikke i for høj grad foregår om andres idéer og projekter – om det, som andre tager initiativ til. Ud fra et fællesnordisk værdisyn kunne det være en idé at opliste, hvad vi gerne ser overladt til os selv, og hvad vi vil foretrække harmoniseret henholdsvis nordisk, europæisk og globalt. Det kunne da godt være, at der var noget vi havde behov for at få fremmet i en videre kreds. Og i hvert fald er det for pauvert, hvis den nordiske ambition i det internationale arbejde er at tilstræbe internationale resultater, som ikke nødvendigvis ændringer i det, som vi har og kender.

Implementering turde være en opgave, hvor hensynet til det nordiske burde kunne få gennemslagskraft, hvis ellers vi har et fællesnordisk syn på, hvad der er god lovteknik.

Måske er ny energi det allervigtigste. Justitsministerierne står bag de senere års programmer og planer – og deres opfølgning – og det er hurtigt overset, hvad der er kommet ud af det. De senere års tilløb til nye former for samarbejde er meget beskedne. Der foreligger ikke en årlig systematisk evaluering af, hvor godt eller skidt det står til med det nordiske retsfællesskab. EF-reglerne har en hel kommission og de europæiske menneskerettigheder en kommissær til at overvåge efterlevelsen – måske fortjener det nordiske retsfællesskab sin komité

til løbende evaluering af det nordiske retsfællesskabs tilstand. Da det nordiske lovsamarbejde omkring 1900 var gået i dvale, blev der i Danmark nedsat en komité bestående af en professor, en dommer og en advokat, og det var dem, der fik sat liv i det arbejde, der førte til købelov, aftalelov osv.

Hvis imidlertid de nordiske landes justitsministres interesse i nordisk lovsamarbejde er på størrelse med den årlige ministerrådsbevilling til lovgivning på justitssektorens område på 1,3 mio. DKK, er spørgsmålet naturligvis, hvor længe der for et syns skyld holdes liv i selv snakken om nordisk lovsamarbejde. Politikeres interesse er en påvirkelig størrelse – de nordiske justismøders komité for overvågning af nordisk lovsamarbejde kunne være et redskab.

Deltagere, Deputy Secretary General *Berglind Ásgeirsdóttir*, Island:

Børge Dahl har fremsat nogle vigtige synspunkter – og jeg tror at mange kan nikke anerkendende til mange ting, som han siger om det nordiske lovsamarbejde.

Det er blevet sagt, at de store konventioners tid er forbi. Mange har til og med konstateret, at det nordiske samarbejde har udspillet sin rolle. Jeg kender disse synspunkter godt – det nordiske samarbejdes værdi har regelmæssigt været under søgelyset. Debatten tog fart for cirka 10 år siden da man gennemgik nordisk samarbejde i lyset af, at tre lande var blevet medlemmer af EU og to lande stod udenfor.

Jeg mener dog at der ikke er grund til pessimisme eller for at tegne et for dystert billede af vores fælles samarbejde. Dette siger jeg med udgangspunkt i min erfaring både som tidligere departementchef i socialministeriet i Island, og direktør for Nordisk Råd i København og min erfaring fra mit nuværende post som vice-generalsekretær i OECD. I dag ser jeg på Norden ikke kun fra en islandsk synsvinkel, men mere fra en international synsvinkel.

I modsætning til for eksempel den Europæiske Union udarbejder OECD stort set ikke internationale love eller konventioner, der direkte kræver ændringer i national lovgivning. OECD har derimod andre „instrumenter“, der kan være særdeles effektive for at opnå internationale regler eller „guidelines“ på en række forskellige områder, der er ikke-bindende juridisk for de lande, der har godkendt disse internationale guidelines.

Et af de bedste eksempler på OECD international guidelines er „reglerne for multi-nationale virksomheder“, som er et „soft law“ instrument som sætter nogle ikke-bindende internationale regler for hvordan multi-nationale virksomheder bør optræde i andre lande inklusive udviklingslandene. Der er oprettet et nationalt kontaktsted i hvert land som kan modtage sager, hvor der er tvivl om, hvorvidt OECD reglerne om multi-nationale virksomheder er blevet overholdt. Dette giver ingen direkte mulighed for at sagsøge den implicerede virksomhed, men det kan lægge et moralsk og politisk pres på den pågældende virksomhed.

OECD har over de sidste 40–50 år udarbejdet omkring 200 internationale guidelines på meget forskellige områder inklusive for eksempel miljøområdet, elektronisk handel, forbrugerbeskyttelse etc. Lad mig blot nævne et banebrydende område. OECD arbejder for øjeblikket sammen med UNESCO om at definere et sæt af minimumskriterier for kvaliteten af en højere uddannelse taget i et andet land. Dette er et godt eksempel på, hvordan ikke juridisk bindende internationale regler kunne have indflydelse på kvaliteten af internationale uddannelser.

Jeg kan ikke vurdere, om sådanne ikke-bindende regler/guidelines ville være en ide eller instrument, som også kunne afprøves i nordisk kontekst. Men jeg synes, at det er et instrument for internationalt samarbejde, som også burde interessere det nordiske lovsamarbejde.

Jeg vil gerne fremhæve, at nordisk lovsamarbejde ikke bør defineres for snævert. Vi har mange muligheder for både at påvirke internationalt og at gavne hinanden i vores bestræbelser at gøre vores lovgivning bedre. I det internationale samfund betraktes de nordiske lande som banebrydere på mange områder. Dette gælder blandt andet good „governance“, ligestilling, miljøvern, kampen mod korruption og åben forvaltning.

Det internationale samfund er meget interesseret i at studere, hvad der sker i Norden på disse områder, og mange andre. Den fælles ideologi, som vi deler, er en kilde – en styrke som vi bruger og skal bruge til at udvikle vores samfund videre.

Mit indtryk er, at de nordiske lande ofte bliver brugt som et forebillede når der udarbejdes internationale guidelines i OECD. Vi skal derfor ikke være defensive, når vi taler om at slå værn om og udnytte fælles værdier.

Jeg har nævnt, at det nordiske lovsamarbejde i en bred forstand har en rolle at spille. Gælder der noget andet om det nordiske lovsamarbejde i klassisk forstand, har det udspillet sin rolle? Mener regeringerne at dette samarbejde ikke er længere hensigtsmæssigt?

Jeg vil mene, at svaret til dette er, at det er hensigtsmæssigt med et samarbejde, – regeringerne kan drage nytte af et nordisk lovgivningssamarbejde. Jeg siger dette, fordi vi står foran en stadig øget globalisering. Globaliseringen tvinger, eller opfordrer, os til at definere de værdier vi vil værne om og hvilke vi må opgive som følge af internationale kompromiser. Her er jeg meget enig i hvad Børge Dahl har sagt, om at vi har fælles værdier, der er værd at stå vagt om, og vi skal ikke uden videre give efter for andres.

Det er vigtigt, at vi definerer de værdier som vi er enige om er fælles nordiske. Og samarbejder for at påvirke det internationale samfund.

Dette vil jeg mene bliver genspejlet særligt i det strafferetslige samarbejde. Retslig forfølgelse og straf hører til kerneområderne i suveræne stater. Men international kriminalitet, så som kampen mod terrorisme, handel med narkotika og handel med mennesker, bliver mere og mere synlig og nødvendiggør internationalt samarbejde og internationale konventioner.

Norden kunde for eksempel tage initiativ til ad udarbejde omfattende „guidelines“ for bekæmpelse af handel med mennesker, som drejer sig om en verdensomfattende aktivitet med enorme store finansielle gevinster. Denne handel med mennesker er mulig fordi det er muligt at ha hemlige bankkonto, korrupsion af tjenstemmen, og det er klart at dette drejer sig om skattefusks, blandt andet. Hvis Norden lykkes udarbejde regler som omfatter de mange forskellige sider af denne kriminelle aktivitet, kunde dette bruges til at pavirke internationalt samarbejde. Her kunde Norden vise et model for samarbejde som gar pa tvers af sektorer. Dette nordiske „model“ kunde underlette at fa internationale guidelines, som kan senere lede til formelle aftaler. Dette nevner jeg blot sem et eksempel hvor ve kan bruge styrken af et sa tet samarbejde mellem de nordiske lande til ad vise omverden at det er muligt ad finde frem til felles løsninger.

Jeg er derfor enig i, at globalisering og europæisering overflødiggör ikke det nordiske rets- og lovsamarbejde, og optimistisk at den stiller det tværtimod overfor nye udfordringer. Og jeg mener at der er tegn på at nordisk lovsamarbejde på de områder, jeg nævnte før, er prioriterede.

Deltagare, regeringsråd *Annika Brickman*, Sverige:

Hör det nordiska lagstiftningssamarbetet till en svunnen tid?

Vid det nordiska justitieministermötet i Stockholm 2003 presenterade Anders Agell det stora arbete om den nordiska familjerätten som Nordiska ministerrådet finansierat. Han talade också varmt för ett fortsatt – eller snarare återupptaget -nordiskt lagharmoniseringsarbete. Många av deltagarna nickade instämmande. När den svenske justitieministern på sitt rättframma sätt sade att han ansåg att de stora gemensamma nordiska lagstiftningsprojekten var historia spred sig en tydlig förstämning på flera håll i församlingen.

Men jag tror att Thomas Bodströms bedömning är riktig. Jag kan inte se att det finns förutsättningar för exklusivt nordiska projekt av större format.

Det finns flera anledningar till det. En är att kraven på regeringskanslierna har ökat mycket snabbare än resurserna. I det svenska regeringskansliet – och det är nog likadant på andra håll – är arbetstakten så uppdriven att det egentligen aldrig är möjligt att pressa in något nytt på planeringsschemat under överskådlig tid. Detta schema är redan fullt av åtaganden som oftast har samband med pågående förhandlingar inom EU eller arbete med att genomföra direktiv eller rambeslut efter sådana förhandlingar. Det är obligatoriska insatser som inte kan undvikas eller skjutas upp.

När nya projekt ändå pressas in vid sidan av dessa är det sådana som bedöms som nödvändiga av närmast politiska skäl. Det kan bero på att något har inträffat – ett uppmärksammat mord, fångar som rymmer, en flodvågskatastrof – händelser som tvingar en regering att genast göra sådant som hade varit klokt redan

i går men som annars hade fått vänta till i morgon. Nya projekt kan också bero på att de partier som regeringen samarbetar med kräver en förändring – den svenska regeringen är ju en minoritetsregering som söker stöd i två småpartier med delvis mycket udda krav.

Det är i den här miljön, där efterfrågan på merarbete är starkt begränsad, som ett nordiskt lagharmoniseringsprojekt ska klämma sig in. Då är det uppenbart för envar att det krävs goda skäl för att nå framgång. Finns det sådana skäl?

Jag tar familjerätten som exempel eftersom den är aktuell här och för att Europeiska Unionen ännu inte har sträckt sina långa fingrar in på detta område och man därför i och för sig skulle kunna tänka sig lagsamordning i en nordisk konstellation.

Det har anförts tre huvudsakliga skäl för att det behövs nordisk lagharmonisk på familje- och arvrättsens område. Det första är att det är så vanligt att människor flyttar mellan de nordiska länderna, att 250.000 personer bor i ett annat nordiskt land än det man är medborgare i. Det är i princip ett bra skäl, ett sådant som politiker brukar anföra för att det behövs en lagöversyn. Men i den stora studie som nu har slutförts har man inte ens påstått att de oenhetliga reglerna leder till att människor kommer i kläm. Och den informationsapparat, den radar som varje regering har för att fånga upp hotfulla signaler om problem i riket – det är bl.a. tidningar och TV, riksdagsmän, partikamrater ute i landet, medarbetare på departementet – rapporterar inte heller att änkor och faderlösa sitter i Norge och far illa för att de inte förstod vilka regler som gällde. Det tyder på att det inte är så farligt. Kanske är det så att den som flyttar till Köpenhamn och gifter sig har bättre koll på reglerna än den som bor i Bollnäs hela sitt liv och gifter sig med grannpojken?

Ett annat skäl som förekommer är att en nordisk rättslikhet skulle kunna ha europeisk betydelse som ett föredöme eller ett gott exempel, att den nordiska familjerätten ofta uppfattas som ett enda positivt begrepp. Man säger att det skulle kunna ha ett värde att våra länder bevarade en sådan gemensam ställning. För min del känner jag att detta argument skulle behöva konkretiseras. Regler om makars förmögenhetsförhållanden och försörjningsplikt mot varandra hänger ju t.ex. ofta nära samman med förvävsstrukturer och pensionssystem som är tröga och svårmanipulerade. Vilka regler är det som vi mot den bakgrunden ska välja för att betvinga Europa? Och vilka är de utländska regler som vi vill ändra eller åtminstone undvika att de får en europeisk spridning? Men framför allt – behövs det en nordisk lagharmonisering för att missionera? Om det är våra goda principer som vi vill sprida – som att äktenskapet är en frivillig inrättning, att makar är jämställda, att lagen ser till barnens bästa – så kanske det till och med kan vara en fördel att kunna visa att dessa ideal kan nås på olika sätt, att det finns en nordisk provkarta med flera vägar att välja bland.

Den tredje argumentlinjen är av mer rättssystematisk karaktär. Man pekar på att reglerna i våra länder spretar åt olika håll. Man beklagar att klåfingriga juste-

ringar under åren har förvandlat vissa regelsystem till lappverk. Den som har öron till att höra vet ju att det värsta som kan sägas om en lag är att den är ett lappverk. Man kan till och med få intrycket att det vore bättre med en massa stora hål. Men jag tror inte att dessa brister imponerar på en pressad statssekreterare eller planeringschef.

Det sagda gäller enligt min mening även för de andra områden där en nordisk lagharmonisering eller något annat mer omfattande gemensamt lagstiftningsprojekt vore möjligt.

Men om det nu inte blir några stora lagharmoniseringsprojekt så finns det väl andra vägar att gå för att upprätthålla en nordisk linje? Ja, det finns t.ex. ett utvecklat samarbete mellan våra länder när det gäller att genomföra gemenskapsrättsakter, framför allt sådana som omfattas också av EES-avtalet. Det finns ett informellt och vardagligt informations- och kunskapsutbyte och det finns ett organiserat samarbete mellan justitiedepartementen genom Nordiska Ministerrådets ämbetsmannakommitté för lagstiftningsfrågor.

Vi är lika, vi förstår varandra och vi tycker om varandra. Och självfallet är det så att samarbetet mellan de nordiska länderna kommer att fortsätta. Ännu en tid. Men jag tror att sannolikheten är stor för att detta samarbete kommer att fortsätta att tunnas ut i takt med att min generation blir mindre dominerande i samhällslivet än den är här i dag. Samarbetet inom EU och det utökade internationella samarbetet i övrigt begränsar möjligheterna till nordisk rättslikhet och riktar förstås också vårt intresse åt andra håll än Norden. De unga departementstjänstemän som sköter våra förhandlingar i Bryssel känner sina brittiska och holländska kollegor bättre än de känner sina motsvarigheter i Oslo och Reykjavik. Och när de talar med sina finska och danska vänner runt bordet tror jag att de allt oftare gör det på engelska.

Det är alltså uppenbart för mig att det nordiska samarbetet kommer att minska i omfång och betydelse när samarbetet inom den europeiska unionen intensifieras och utvidgas till fler länder. Jag märker att den tanken gör många ledsna. Men kan man inte i stället tänka så här: Vi har haft en oerhörd nytta och glädje av vårt nordiska samarbete. Det har varit fantastiskt att växa upp i en del av världen där fem länder har öppnat sina gränser mot varandra och skapat en gemensam arbetsmarknad för ett halvsekel sedan. Vi har tryggt kunnat gifta oss och skaffa jobb i grannlandet, skilja oss eller pensionera oss och flytta hem igen, och regelsystemen har varit anpassade till det. Skulle vi inte nu kunna se det som att arbetet med att bygga Norden är färdigt och att det som återstår här är förvaltning och underhåll? Och skulle inte vi på denna lyckliga och stabila plattform rentav kunna tycka att det är roligt och spännande att resten av världen nu kommer närmare?

Jag bara frågar.

Deltagare, kanslichef, jur.dr. *Kirsti Rissanen*, Finland:

Låt mig till att börja säga att Borge Dahl har gjort en mycket förtjänstfull genomgång av de spörsmål och den debatt som gäller det nordiska lagstiftningssamarbetet. Dahls översikt visar att det redan mycket länge har funnits en oro för att det nordiska lagstiftningssamarbetet är på utdöende. Den oron delas av oss som möts på de nordiska juristmötena eller som annars är nordiskt orienterade. Men det finns säkert också de som tycker att det nordiska lagstiftningssamarbetet har spelat ut sin roll och att nordisterna bör ställa upp med bevis för den nordiska nytta samarbetet medför i dag. Jag vill här påminna om att medborgarna i Norden har en stark känsla för det nordiska och höga förväntningar på det nordiska samarbetet.

Borge Dahl visar klart i sitt referat hur det traditionella lagstiftningssamarbetet – som siktar mot rättslikhet – har fått ge vika för andra former av samarbete. Samtidigt visar han att det rättsliga samarbetet i dess olika former kan vara mycket viktigt för att bibehålla den nordiska värdegemenskapen, trots att det är svårt att påvisa konkreta resultat av detta samarbete. Därav följer en misstro mot nyttan av det samarbete som bedrivs i dag.

Jag skall här ge några korta kommentarer till Dahls teser.

1. Jag vill hålla med om att det nordiska lagstiftningssamarbetet inte har förlorat sin betydelse och att det löpande justerar sin roll under hänsyn bl.a. till globaliseringen, den teknologiska utvecklingen och utvecklingen i vår omvärld, inte minst EU.

Om vi håller oss till samarbetet i snävare bemärkelse – dvs. lagstiftningen – inställer sig frågan om hur prioriteringarna görs och vem som ställer upp målsättningarna. Det förefaller som om energin räcker till för gemensamma planer och projekt, men inte alltid för själva genomförandet och uppföljningen.

2. I viss mening vill jag hävda att det nordiska lagstiftningssamarbetet nog har en ideologisk roll som tar sig uttryck i målsättningarna för lagstiftningssamarbetet – att främja den nordiska lagstiftningens grundläggande gemensamma principer i överensstämmelse med en nordisk värdegemenskap.

Det är riktigt att målet att skapa rättslig överensstämmelse inte i dag kan eller ens bör vara detsamma som förr. Det är tillräckligt att vi samarbetar under lagberedningen och utbyter erfarenheter och diskuterar principer och lagtekniska lösningar. Inte minst när det gäller implementeringsfrågor har vi mycket att vinna på samarbete. Ändå kan man fråga sig om ambitionerna inte borde vara högre i vissa fall. I synnerhet när det gäller lagstiftning som har betydelse för företagsverksamheten i Norden och människornas vardag borde vi se till att onödiga olikheter tas bort och att nya inte uppkommer. Man kan t.ex. ställa sig frågan om varför preskriptionstiderna inte kunde

vara desamma i alla nordiska länder. Också när det gäller människors rörlighet finns det många onödiga hinder i lagstiftningen.

3. De nordiska länderna har en obruten gemensam rätts- och lagstiftningstradition, För Sveriges och Finlands del kan vi nämna Kristoffers landslag 1442 och 1734 års lag som betydelsefulla milstolpar. Så länge det är rimligt att karaktärisera de nordiska länderna som tillhörande en särskild rättsgemenskap – den nordiska – är nordiskt rättssamarbete, härunder nordiskt lagstiftningssamarbete, till nordisk nytta.

Det är en allmän uppfattning bland både politiker och medborgare i Norden att vi har en nordisk rättsgemenskap. Också om lagstiftningen i detaljer kan avvika är grunden och strukturerna likartade. Det nordiska rättssamarbetets betydelse för lagstiftningssamarbetet är stort och kan, om man förstår att utnyttja det, bidra till att förbättra kvaliteten på lagstiftningen.

Frågan är om vi också har tillräckligt mycket gemensamt med de baltiska länderna för att aktivare än i dag samarbeta med dem. Det ligger nära till hands att tänka sig att detta samarbete borde fokuseras på EU-frågor och implementering av EU-lagstiftningen.

4. För dem som är aktivt med i det nordiska samarbetet är det en självklarhet att just de personliga kontakterna och vänskapsbanden har avgörande betydelse för resultaten. Betydelsen av de nordiska mötena och seminarierna skall därför inte underskattas. Det är emellertid viktigt att det nordiska samarbetet inte bedrivs i en alltför trång krets. Det finns därför ett ansvar för att se till att unga jurister engageras i samarbetet och att man t.ex. i viktiga lagstiftningsprojekt ser till att också de som vanligtvis inte är med i nordiskt samarbete får de rätta kontakterna.

Samarbetet i lagberedningen fungerar ofta rätt väl, men det har varit svårt att få upp frågorna på den politiska dagordningen. T.ex. familjerätten är ett rättsområde, där det vore motiverat att lyfta frågorna på en mer allmän politisk nivå – även i förhållande till EU. Sommaren 2004 beslöt de nordiska justitieministrarna att, när nationella utredningar i familjerättsliga frågor tillsätts, skall ambitionen vara att ge utredarna direktiv att lägga vikt vid frågan om nordisk rättslikhet och dra nytta av de genomförda nordiska rättsjämförande studierna.

5. Vi har haft många goda erfarenheter av nordiskt samarbete i EU-relaterade frågor och i implementeringsfrågor. Ändå verkar det som om tiden och energin inte alltid räcker till. En orsak kan också vara att tjänstemännen inte alltid har snabba och rätta kontaktytor till varandra.

Även i rättspolitiska frågor kunde samarbetet vara bättre. Den kris som EU nu upplever i samband med att det konstitutionella fördraget mött på motstånd är säkerligen till en del beroende av den misstro medborgarna känner mot EU:s lagstiftning. Från EU kommer inte sällan förslag till lagstiftning som rymmer illa med nordisk rättsuppfattning. Det senaste exem-

plet är ett förslag om att förbjuda tvättråd på kläder, eftersom tvättråden sägs innebära handelshinder. Även om integrationen innebär att alla får jämka och underkasta sig nya tänkesätt tror jag att de nordiska länderna borde vara aktivare när det gäller att utveckla EU:s lagstiftningspolitik i en riktning som svarar mot nordisk rättsuppfattning.

En god idé vore att ha ett informellt samarbete när EU:s lagstiftningsprogram utarbetas. Vi kunde t.ex. med e-post diskutera gemensamma nordiska synpunkter och intressen när det första utkastet till kommissionens 5-åriga lagstiftningsprogram görs upp. När tillräckligt underlag för diskussioner finns, kunde vi sedan ordna gemensamma möten.

Också när det gäller EU-lagstiftningens komplexitet och kvalitet finns det mycket vi borde göra tillsammans. Som ett färskt exempel kan vi ta beredningen av solvensdirektiven – ett exempel på oerhört detaljerad och svårbegriplig reglering. Här borde de nordiska länderna tillsammans ha försökt stämma i bäcken men, om detta inte varit möjligt, åtminstone samarbeta med implementeringen.

Projektet ”Better regulation” som ingår i Lissabonstrategin och det arbete som länge bedrivits i de nordiska länderna kan vara ett fruktbart samarbetsområde för oss. Av det kan både EES- och EU-länderna dra nytta. Och dessutom kan vi dra nytta av det i vårt nationella lagstiftningsarbete. Jag hoppas att vi kunde arbeta vidare på det sätt som utstakades vid seminariet i Haiko om lagstiftningspolitik, som nämns i referatet. Det borde således vara mycket aktuellt för de nordiska länderna att samarbeta i frågor som gäller utveckling av lagberedningen och lagstiftningens kvalitet.

Jag passar på att här för mina nordiska vänner berätta att Finlands regering har tillsatt en projektorganisation för att utarbeta ett handlingsprogram för bättre lagstiftning. Utgångspunkten är att en rättsstat kännetecknas av klart definierade rättigheter och skyldigheter samt förutsebarhet och rättssäkerhet i tillämpningen. Lagstiftningens kvalitet skall ses inte bara som en nationell konkurrensfaktor utan också som en viktig del av EU:s välfärds- och konkurrensstrategi. Programmet skall vara klart inom april 2006.

6. Det är säkert riktigt som referenten säger, att ny energi är det viktigaste. Men energin skall komma någonstans ifrån. De årliga justitieministermötena kunde mer än hittills fokusera på att ställa konkreta politiska mål för samarbetet. Utan klara politiska uppdrag blir samarbetet beroende av tjänstemännens värderingar och prioriteringar. I tider av ständig brådska är det då lätt hänt att samarbetet upplevs ge extra arbete och vara en broms för den egna nationella beredningen. Det nordiska samarbetet upplevs då som en belastning i stället för den resurs som det rimligen kan vara.

Sammanfattningsvis ser jag alltså inte anledning till bekymmer för framtiden förutsatt att vi kan fortsätta och utveckla den väg vi slagit in på. Med lite mera

”ny energi” och politisk input ser framtiden för det pragmatiska nordiska lagstiftningssamarbetet inte mörk ut. I vissa frågor borde ambitionsnivån för större rättslikhet ändå höjas. Även om det inte blir tal om direkt lagharmonisering, bör vi se till att onödiga och för företag och medborgare besvärliga olikheter inte tillåts förekomma. För att få lite mer energi föreslår jag att justitieministerierna snart ordnar ett idémöte där vi kan spinna vidare på de tankar som väckts på Haikoseminariet och detta Nordiska juristmöte.

Ekspedisjonssjef, dr.jur. *Inge Lorange Backer*, Norge:

Det er en naturlig oppgave for de nordiske juristmøter å evaluere det nordiske lovsamarbeidet med jevne mellomrom. Juristmøtenes historie tilsier det, og jeg vil gjerne rette en varm takk til Børge Dahl for hans opplegg til evalueringen.

Når vi snakker om nordisk lovsamarbeid, gjør vi det dels i en presis betydning, som sikter på samarbeid om og i lovgivningsprosessen – og dels i en videre betydning, som dekker også andre former for rettsfaglig samarbeid mellom jurister. Jeg skal holde meg til den først nevnte betydningen.

Den som setter sine forhåpninger til nordisk lovsamarbeid basert på forventningen om enslydende lover forberedt av nordiske felleskomiteer som har sittet sammen i ukevis på hotell rundt om i Norden, er nødt til å bli skuffet.

Jeg mener – som det har vært sagt i panelet og ikke minst av Børge Dahl – at dette først og fremst skyldes at forutsetningene for lovgivningsprosessen har endret seg:

- Justisdepartementene og den sentrale juridiske lovgivning er blitt politisk interessant og følsom. Lovgivningsinitiativene er i stor grad politiske, og i mindre grad faglig initiert.
- Dagsordenen settes ofte av media, med utgangspunkt i enkelthendelser. Vi har ikke å gjøre med én nordisk offentlighet, men med fem forskjellige offentligheter eller mediebilder.
- Det haster mer enn før med å få lovgivernes svar. Media kan som kjent ikke vente. Politikeren skal stille til valg – og må vise handlekraft.
- Og endelig – i internasjonaliseringens tid blir nasjonale lovgivningsinitiativ i stor grad bestemt av europarettslige regler og internasjonale forpliktelser for øvrig.

Den generelle ambisjonen om enslydende lover er derfor i hovedsak oppgitt. Det samarbeidsprogram som justisministrene vedtok på sitt siste møte i Skagen i sommer, sier da også at lovsamarbeidet ikke nødvendigvis skal sikte mot identiske regler i de nordiske land. Men lovsamarbeidet skal bidra til å høyne lov-kvaliteten overalt i Norden og lette nordboernes hverdag gjennom felles nordiske løsninger og nedbygging av rettslige grensehindre.

Ikke minst i begynnelsen av 1990-årene fryktet noen at europeiseringen av retten ville tømme det nordiske lovsamarbeidet for innhold. Min erfaring fra de ti årene jeg har vært med, er at det ikke har skjedd. Det kan nok ha redusert både den politiske vilje til å oppnå enslydende lover på det spillerom som fremdeles står igjen for den nasjonale lovgiver, og den tiden som står til rådighet for slikt arbeid. Men på den annen side har forberedelsen og kanskje særlig gjennomføringen av EU-regler gitt en ny oppgave for det nordiske lovsamarbeid. Her er det vesentlig at Europa setter en felles dagsorden for oss alle samtidig. Når dagsordenen er felles, styrker det tilbøyeligheten til å gjøre felles arbeid – og motvirker den tendens som det ellers er til at dagsordenen i lovarbeid blir satt særskilt i hvert land ut fra forholdene der.

Vi har nok utvilsomt situasjoner hvor vi har forsømt oss med nordisk samarbeid. Spørsmålet om rettslige tiltak mot tvangsekteskap kom opp i den alminnelige debatt omtrent samtidig i alle de nordiske land, og vi burde ha drøftet det i fellesskap i stedet for å gjøre det hver for oss, som det skjedde for noen år siden.

Men likevel: Av viktigere arbeid i det seneste vil jeg særlig nevne den nye nordiske overleveringskonvensjon som er på trappene, og som går lenger i det nordiske straffeprosessuelle samarbeidet enn den gjeldende utleveringslovgivning og den europeiske arrestordren gjør. En prinsippbeslutning ble truffet på justisministermøtet i sommer, og arbeidet vil etter alt å dømme bli fullført i løpet av dette året. Justisministrene er også opptatt av forholdet mellom bekjempelse av terrorisme og menneskerettigheter, som vi har diskutert her på juristmøtet, og hvor en rapport til ministrene er underveis.

Hva kan det nordiske lovsamarbeidet ellers gi?

Som referenten sier, har vi så mye til felles at det er lett å lære av hverandre. Norden kan ses som et felles lovgivningsverksted. Om ikke lovarbeidet skjer felles og synkront, kan til gjengjeld ett land virke som en katalysator eller spydspiss når det landet går foran og gjennomfører en reform som møter større vanskeligheter – kanskje politiske – i de andre nordiske land. Et eksempel på det kan være reglene om utvidet inndragning, hvor Norge var tidlig ute. Et annet eksempel kan vi få på arverettens område med det arbeid som gjøres i det danske arvelovutvalget, hvor man etter det jeg forstår også har hatt betydelig nytte av den nordiske rapporten som er fremlagt av Anders Agell og Peter Lødrup.

Det nordiske lovsamarbeidet kan – som flere av paneldeltakerne var inne på – gi bidrag til europeisk harmonisering eller til innretningen av europeisk regelverk. Fellesnordiske innspill bør da skje på grunnlag av en kunnskapsbase som vi har etablert for formålet. Det komparative prosjektet i familie- og arverett, som jeg gleder meg over at referenten berømmer, er nettopp et eksempel her. Dette arbeidet kan kanskje være en modell som vi bør fortsette å bruke på andre områder – ikke minst der vi tidligere langt på vei har hatt fellesnordisk lovgivning. Det kan gi oss inspirasjon til å evaluere nasjonal lovgivning og opprett-

holde nordisk tilpasning. Det kan også legge grunnlaget for europeisk utnyttelse, men da er det nok spørsmål om vi ikke må gå lenger i å oversette våre rapporter til engelsk enn det vi har pleid å gjøre – noe som også vil være nødvendig hvis vi skal trekke med de baltiske land.

En særskilt utfordring ligger i lovsamarbeid utenfor justisdepartementenes arbeidsområde. Den nordiske velferdsstaten er i liten grad forankret i fellesnordiske regler. Og for å ta et eksempel fra våre diskusjoner her i Reykjavik: Gjennomføringen av EUs miljøansvarsdirektiv vil by på en særskilt utfordring om den skal skje i nordisk lovsamarbeid, for vår miljølovgivning er ikke preget av klare fellesløsninger.

Etter min mening er det godt rom for nordisk lovsamarbeid i fremtiden. Jeg er altså mer positiv enn Annika Brickman ga uttrykk for. Men samarbeidet må selvsagt tilpasses de samfunnsmessige og politiske forutsetningene, og vi må ta høyde for at vi lever i en global verden.

Jeg tror det er verdifullt med en slik evaluering som denne debatten kan gi uttrykk for. Det er færre politikere til stede her i dag enn det ville ha vært for 100 år siden, så det ligger en oppgave for oss som er involvert i lovsamarbeidet på administrativt nivå, å bringe debatten tilbake til våre ministre som ansvarlige for det nordiske lovsamarbeidet.

Advokat *Olav Willadsen*, Danmark:

Mine damer og herrer – kære kolleger!

Børge Dahl anførte korrekt, at lovgivningen i dag er meget mere politisk og ad hoc.

Det er helt centralt – og det er lovgivers store problem.

Den forandrer love fra NORM-GIVNING til MAGTUDØVELSE.

Det bliver ikke holdbagt på sigt, da det gør loven til et øjebliksbillede.

Billedlig talt ændres færdselsloven til styring af køretøjet.

Allerede derfor er det grundige nordiske samarbejde, hvor *forskellige* meninger mødes og baggrunden med 1000 års fælles historie og *krige mod hinanden* afgørende for gode love.

Ikke komiteer, hvor den ene hånd vasker den anden.

Er løsning A ligeså god som B, men A Nordisk, så vælg A.

Svaret på spørgsmålet er derfor NEJ!

Derimod har nutidens loveksplosion udspillet sin rolle – lige så snart de næste magthavere begynder på *deres* loveksplosion.

Dagens ikke-fælles nordiske love er således:

MORGENDAGENS SNE, DER FALDT I FJOR!

(et kort finsk referat)

Takk fyrir.

Professor, jur.dr. *Anders Agell*, Sverige:

Jag yttrar mig enbart för att mitt namn råkar ha nämnts, och att vårt nordiska familjerättsprojekt uppmärksammats. Det är vi tacksamma för, det är ett mycket stort arbete och till viss praktisk nytta kanske det kan få, även om det inte skulle bli så mycket lagstiftningsresultat. Det nordiska samarbetet kan nog faktiskt befrämja ökad kvalitet i lagstiftningen. Vi ligger nära varandra i värderingar, ofta i rättsliga lösningar, kvaliteten kan bli ännu bättre om man lär av varandra. Jag tycker kanske att Börje Dahl i sin väldigt ingående och skickliga översikt är litet väl nedvärderande av vad som uppnåddes under lagsamarbetet i dess början för 100 år sedan.

Det var ju fantastiska resultat som inte var snutna ur näsan! Att vi kunde få en gemensam nordisk köplag som väckte stor internationell uppmärksamhet, som kunde stå sig utan ändringar i uppemot 100 år. Att vi har avtalslagar som i stort sett är oförändrade. Det blev en kolossalt hög kvalitet på den lagstiftning som kom till under den perioden.

Sverige blev starkt kritiserat i Nordiska rådet då man genom direktiven till de s.k. familjelagssakkunniga bröt det långtgående formella samarbete som var utvecklat på 1960-talet, då inget nordiskt land tog några väsentliga initiativ utan att stämma av mot de andra länderna. Nu är det andra tider och andra tongångar. Under intryck av EG-utvecklingen så tycks det nu i flera av våra länder visserligen råda läpparnas bekännelse till att det kan vara något värde i ett nordiskt samarbete, men det får liksom inte gå för långt.

Ett samarbete kräver en flexibel organisation från fall till fall. Om man uppskattar nordiskt lagsamarbete som en stimulans för hög kvalitet i lagstiftningen, så når man kanske inte tillräckligt långt om det är nationella kommittéer som driver sitt arbete under uppmärksammande av vad som hänt i ett annat land men utan mera långtgående ambitioner att ta tillvara erfarenheter och rättsjämförande iakttagelser.

Ytterst är det de enskilda människorna som är föremål för lagstiftningen. Det är deras rättsintressen som skall tillgodoses framförallt, och det är inte politikerernas vilja att styra i sitt eget land som är det viktigaste.

Deltagare, kanslichef, jur.dr. *Kirsti Rissanen*, Finland:

Tack så mycket. Jag vill bara tacka arrangörerna för att ha tagit det här viktiga temat på dagordningen. Diskussionen har klart visat att det finns anledning att fortsätta funderingarna om värdet av det nordiska lagstiftningssamarbetet, kanske på bredare mening inom den nordiska juristkretsen. Tack.

Deltagare, regeringsråd *Annika Brickman*, Sverige:

Jag vill instämna i vad Kirsti säger och jag vill också säga att jag också tror att man skulle bjuda in flera länder för att delta i arbetet för jag tror att det också höjer kvaliteten både här och där.

Deltagare, Deputy Secretary General *Berglind Ásgeirsdóttir*, Island:

Tack ska du ha. Jag tycker det har varit intressant att se att vi har haft så olika närmanden på den här frågan om man ska fortsätta det nordiska lagstiftningssamarbetet. Och när jag ser på programmet som akkurat blev godkänt av dom nordiska justitsministerna nu i juni så har man faktiskt lagt större vikt på international rättsutveckling och att det nordiska lagstiftningssamarbetet måste man i dag se i förhållande med den internationella rättsutvecklingen. Det kan kanske anses att jag är rätt besatt av detta men jag tycker att det är så komplicerade följer av globaliseringen och för att den ska bli till en positiv sak för hela världen så måste man lyckas hantera dom problemen som klart uppstår. Och genom att Norden har lyckats så bra att utveckla ett rättsgemenskap så ska vi se det som en ny utmaning att uppnå samarbete på nya områden, det vill säga mer omfattande lagstiftningspolitik. Vi kan bidra till samarbetet för att finna lösningar som kan användas i olika delar av världen eller EU och skapa grundlag till konventioner. Och därför är jag glad att se att det nya programmet som ska leda samarbetet de närmaste åren lägger större vikt på internationell utveckling. Tack.

Referent, højesteretsdommer *Børge Dahl*, Danmark:

Der er ikke blevet sagt noget fra salen om det nordiske samarbejde, som jeg ikke kan erklære mig enig i. Det er en værdi, der er nødvendig til at sikre kvalitet, o.s.v.

Men samtidig har det været ganske tankevækkende at lytte til, hvordan de tre retschefer fra justitsdepartementerne i henholdsvis Finland, Norge og Sverige bedømmer udsigten. Der kommer nemlig ikke mere samarbejde end alle er villige til at deltage i. Det er derfor noget vemodigt, at Annika Brickman nok har ret meget ret i, at det nordiske justitsministerielle samarbejde er under afvikling.

Så meget desto mere brug er der for ny energi, som Kirsten Rissanen da også anså for det allervigtigste. Historisk er der trøst at hente i det faktum, at der tidligere i de hundrede og tretitre år, som de nordiske juristmøder har eksisteret, har været døde perioder i det nordiske lov- og retssamarbejde, som ny energi har gjort noget ved. Samarbejdet har været drevet, hvor der er sket noget, af ildsjæle.

Der kan nok være grund til at tvivle på, om de ildsjæle, der skal sparke det her i gang på en måde, som indfrier de ideer, der er kommet frem her i dag, kommer på banen, hvis arbejdet fortsat forankres i *Nordisk komité for lovgivnings- spørgsmål* med den sammensætning, som den har. Mon ikke det vil være godt med en udvidelse af kredsen udover justitsministeriernes embedsmænd for at få yderligere indspark ved at udvide deltagerkredsen med nogen med en anden tilgang.

Berglind Asgeirsdóttir har givet os et interessant indsyn fra den store verden og en relevant bedømmelse af de nordiske landes muligheder. Berglind understregede, at vi står over for en værdikamp. I den værdikamp har vi meget bedre mulighed for at sikre fælles nordiske værdier ved at fastholde og udbygge og finde nye former for det nordiske samarbejde. Jeg kan også helt tilslutte mig tanken om at yde et bidrag til en bedre verden ved f.eks. nordiske forslag til guidelines på forskellige områder.

Afslutningsvis bør det fremhæves, at debatten i dag har vist, at det er værdifuldt med jævne mellemrum i det her forum at diskutere det nordiske retsamarbejde og det nordiske lovsamarbejde. Hvis man ikke hæger om det, støtter op om det og udvikler det, så dør det med sikkerhed hen. Vi har så meget at holde os fast ved, at al den energi, som det måtte kræve at forny det og holde det i live, den bør også præsteres. I den sidste ende er det ikke et spørgsmål om penge, selv om rigelige ressourcer bestemt ikke skader, men et spørgsmål om mennesker, der er parate til at stille op. Og det har der været i dag. Tak!

Debattledaren, høyesteretsdommer Kirsti Coward, Norge, avslutade med att tacka referenten och korreferenten samt övriga mötesdeltagare och förklarade sektionmötet avslutat.